

LLENGÜES D'AMÈRICA. ESCOLA,
CULTURA I COMUNICACIÓ PER A L'ECOLINGÜÍSTICA
I EL DESENVOLUPAMENT

Ariadna LLUÍS I VIDAL-FOLCH

Casa Amèrica Catalunya

Amb una inesperada i agraïda benedicció maia, de la mà del lingüista guatemalenc Andrés Cholutío, s'iniciava la quarta edició del Fòrum de les Llengües Ameríndies, el novembre de 2006. Uns quants mesos més tard se n'ha publicat un recull de textos bilingüe, que posa a l'abast d'un públic molt més ampli el conjunt de reflexions i conclusions plantejades en aquella ocasió. Organitzat per Casa Amèrica Catalunya i l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament, amb la col·laboració i coedició de Linguapax-UNESCOcat i Linguamón-Casa de les Llengües, va participar en l'acte un públic especialitzat ampli, i va permetre un interessant intercanvi d'experiències entre Catalunya i l'Amèrica Llatina.

L'objectiu d'aquesta edició era reunir una representació —per força molt limitada, atesos els centenars de llengües existents a Amèrica— de la realitat lingüística de l'Amèrica Llatina. Així, convidats provinents d'àmbits tan diferents com la justícia, la literatura, la comunicació, l'acadèmia, la lingüística o la cooperació, representant comunitats lingüístiques de les diferents grans àrees lingüísticoculturals d'aquell continent, van posar de manifest les seves inquietuds, realitats, projectes i solucions possibles a les problemàtiques d'aquests idiomes.

A grans trets, es pot dir que, tot i la situació amenaçant en què es troba un gran nombre de llengües ameríndies, hi ha també iniciatives —públiques i privades— que aporten grans dosis de voluntat i esforç per protegir-ne la supervivència i normalització. Queda molt camí per fer, i molts objectius legals als quals arribar: tanmateix, la casualitat va voler que mentre s'exposaven en aquesta quarta trobada de lingüistes amerindis totes les limitacions legals i socials amb què topen les seves llengües, el guaraní (llen-

gua pròpia del Paraguai) fos nomenat llengua oficial del Mercosur. Així doncs, aquesta bona notícia, sorgida d'una resolució presa a Rio de Janeiro, en el marc de la XXIII Reunió de Ministres del Mercosur Cultural, significa que el guaraní es posiciona al nivell del castellà i el portuguès, amb totes les repercussions simbòliques i pràctiques que se'n derivaran.

I és que el guaraní, parlat per prop de set milions de persones, entre el Paraguai, el nord d'Argentina i el sud del Brasil, està considerat per alguns experts com Joan Moles (Organització pel Multilingüisme) un referent de funcionament per a la resta de llengües originàries de l'Amèrica Llatina. Aquesta és, entre totes les llengües d'Amèrica, la que té un major percentatge de parlants en relació amb el seu propi territori (el 94% dels paraguaians parlen guaraní), i és la llengua ameríndia amb més nombre de parlants després del quítxua i l'aimara.

En representació del poble guaraní van participar en aquest Fòrum dues insignes personalitats, Ramón Silva i Tadeo Zarratea: el primer, popular personatge televisiu, presenta l'informatiu en guaraní *Kay'ubápe-Mateando* (canal 9 TV Cerro Cora-SNT), un programa que comença a les 6 de la matinada, i el nom del qual fa palesa la precisió amb què cada llengua sap determinar amb absoluta concreció conceptes que per a d'altres idiomes són inexistents: la seva traducció literal seria «A l'hora i el lloc precís en què s'està prenent mate calent». El programa té, segons reconeix el seu mateix conductor, un bon nombre d'acadèmics detractors, que l'acusen de no protegir la puresa de la llengua i fer servir un guaraní que s'escapa del normativitzat. Però com recorda Carme Junyent (que participà a la taula rodona sobre ecolingüística), cal tenir present que «l'estàndard que estigmatitza i margina la diversitat del propi codi és tan destructiu com qualsevol procés de substitució. L'escriptura que fossilitza i crea el miratge de l'existència d'una llengua que ja no es parla aguditza la fragilitat, i l'escola pot acabar per recloure la llengua en un búnquer del qual ja no pugui sortir».

Encara en relació amb el món de la comunicació, Jeanette Paillan (Xile), des del Consejo Latinoamericano de Cine y Comunicación de los Pueblos Indígenas (CLACPI), remarcava la importància que aquestes comunitats participin de manera directa en el llenguatge audiovisual, i «la rellevància que els realitzadors siguin indígenes, per a la gestió dels codis, de la seva significació, com dirien els teòrics de la comunicació». I és que, com també recollia José Antonio Flores Farfán (CIESAS, Mèxic), el paper dels mitjans de comunicació (com també el d'Internet) és fonamental en el manteniment de les llengües indígenes, tant de les que es troben amenaçades com de les que gaudeixen d'una bona vitalitat.

Tornant al guaraní, l'exsenador paraguaià, jutge i escriptor Tadeo Zarratea participà en aquesta trobada per parlar de la vitalitat de les literatures indígenes, en particular del cas paraguaià. Zarratea és autor de la primera novel·la escrita en guaraní, *Kalaíto Pombéro* (Calixte el Pombéro), publicada l'any 1981, i en la qual el seu autor va voler «guardar fidelitat a la manera com empren l'idioma els parlants, a revelar els valors que tenen, a descobrir ideals, abans que als artificis pròpiament literaris».

Aitsarika Ortiz (membre del poble huichol, Mèxic) i Leonel Lienlaf (maputxe, Xile) participaren també a la taula rodona dedicada a la literatura indígena. Ortiz advertia que la poesia i la cultura wixárika (és a dir, huichol) està amenaçada —com tantes altres cultures indígenes— per «polítiques globalitzants que comencen a penetrar dins de la pròpia cultura wixárika». Aquest poble «parla dels elements tradicionals dels seus avantpassats» cosa que és important preservar, ja que «si no es pren seriosament la importància d'aquest fet, els pobles indígenes de Mèxic simplement no tindran res a compartir entre si, ni amb els altres pobles d'Amèrica ni del món».

Pel que fa a Leonel Lienlaf, ha publicat llibres com *Pewma dungu-Palabras soñadas* i ha treballat en l'elaboració de guions. Fins i tot ha estat objecte d'atenció per part del director de cinema Raúl Cruz Gabe, que treballa en *Sueños en Mapudungún*, un film inspirat en la vida i en la terra de Leonel Lienlaf, tal com ens recorda Juan Carlos Rubio, lingüista docent de la Universitat Autònoma de Barcelona, qui moderà la taula en la qual participaren els escriptors amerindis i el líder indígena Álvaro Fernandes Sampaio, de l'ètnia Tukano (Brasil). La intervenció i el text d'aquest últim, líder indígena de la Fundação Nacional do Índio (FUNAI), que té com a nom cerimonial Doêthiro («el primer home del món» en el mite de la creació d'aquesta comunitat), van ser, qui sap si sense pretendre-ho, realment molt poètics, en parlar de la cosmogonia dels tukano. Aquesta comunitat té una especial sensibilitat lingüística, parlen entre tres i cinc llengües i, segons el mateix Doêthiro explica, els homes d'aquesta comunitat s'han de casar amb dones que parlin una llengua diferent de la seva, parlar la llengua de la seva parella i participar de la comunitat, la llengua i la cultura de la seva esposa.

Altres ponents, com Jordi Noè (director d'Alternativa-Intercanvi amb els Pobles Indígenes) i Maria Beneyto (presidenta d'Educació Sense Fronteres), i el moderador Rafel Folch (Associació Emprems, de Lleida) exposen en aquest llibre la tasca que des d'algunes ong es desenvolupa en relació amb les llengües originàries. Pel que fa a Alternativa-Intercanvi amb els Pobles Indígenes, Noè exposa la seva trajectòria en relació amb l'Edu-

ció Intercultural Bilingüe: «Cal tenir present que defensar la diversitat cultural dels pobles indígenes és forjar la garantia de l'exercici dels seus drets col·lectius i el seu etnodesenvolupament. En aquest marc de referència —foment de dos conceptes que van units: *desenvolupament* i *diversitat cultural*— donem suport a processos d'implantació i desenvolupament en l'educació multilingüe i multicultural (EMM)».

D'altra banda, Maria Beneyto explica com des d'Educació Sense Fronteres es treballa a Bolívia, Perú, República Dominicana, Guatemala i el Salvador amb l'objectiu de «Descentralitzar i regionalitzar el sistema educatiu d'acord amb les característiques lingüístiques i culturals de l'educació; atorgar un paper protagonista a les comunitats i famílies en l'acció educativa; integrar les concepcions educatives dels pobles indígenes en la reforma integral», a més d'altres qüestions específiques com la capacitació de mestres i funcionaris bilingües i la promoció de la creació de la Universitat Indígena o entitats d'estudi superior indígenes.

Per la seva banda, Emprems inicià la seva trajectòria fruit de la sensibilització ciutadana de la localitat l'Alcarràs (Lleida), que als anys noranta registrava una nova realitat social, provocada per l'alt índex d'immigració extracomunitària que acollia. Si d'entrada l'associació oferia suport per a la seva integració a Catalunya (amb classes de català i castellà), en el tombant de segle iniciaren el projecte Yachay, consistent a oferir a la localitat equatòria de Sarayaku una llicenciatura d'educació intercultural bilingüe (EIB) en comunitats amazòniques, amb l'objectiu de millorar l'acció educativa d'aquestes comunitats indígenes.

Amb relació als programes d'EIB, Moisés Rengifo (Perú), membre del poble shipibo, explicava les característiques del programa del qual és fundador i coordinador acadèmic, el FORMABIAP, Programa de formació de mestres bilingües de la amazonia peruana. D'aquest en gaudeixen quaranta pobles indígenes i setze famílies lingüístiques de l'àrea esmentada. Aquest Programa es proposa protegir la llengua i la cultura pròpies d'aquests pobles, que durant segles s'havia transmès de generació en generació, però que, segons el mateix Rengifo, en un moment donat havia estat apartada per imposar una educació únicament en castellà, que deixava de banda la tradició cultural i lingüística d'aquestes comunitats, empitjorant, allora, les seves condicions de vida.

Altres intervencions, com la de Mercè Solé (Linguamón-Casa de les Llengües), Josep M. Farré (Subdirecció de Llengua i Cohesió Social de la Generalitat de Catalunya) i Mercè Romagosa (cap de l'Àrea de Comunicació del Consorci per a la Normalització Lingüística) van configurar un panorama del que es fa des de les institucions catalanes en relació amb el fo-

ment de la diversitat lingüística, la protecció de les llengües i la integració lingüísticocultural.

L'extrema riquesa lingüística de Mèxic —país que té un patrimoni de dos centenars de llengües—, fou representada per Fernando Nava, director de l'Instituto Nacional de Lenguas Indígenas (INALI), i per Otto Schumann, lingüista de la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM). Nava presentava el recentment publicat *Catálogo de las Lenguas Indígenas Mexicanas*. Aquest elevadíssim nombre de llengües present a Mèxic és parlat per un nombre molt diferent de parlants en cada cas, alhora que aquests parlants pertanyen a realitats socioculturals i econòmiques diametralment diferents. En els extrems d'aquesta situació, hi hauria, d'una banda, l'ayapaneco, de la qual només en queden dos parlants; a l'altre extrem, gaudint de molt més bona salut, la llengua maia, amb uns 800.000 parlants, segons fonts del mateix Nava. Però la llengua ameríndia o, més ben dit, el grup de llengües més parlat a Mèxic és el nàhuatl, que té gairebé un milió i mig de parlants, la major part dels quals parlen també el castellà. Nava aprecia que «en sentit estricte, sota el nom de «nàhuatl» s'han agrupat un conjunt de llengües estructuralment molt similars entre si, però que és pertinent considerar com a diferents». Per la seva banda, Otto Schumann deia que el nàhuatl va aconseguir una gran difusió amb els espanyols, i que amb ells «s'adequà l'ús de l'alfabet llatí a aquesta llengua i es constituí el primer cas de normalització d'una llengua ameríndia a Mèxic».

Finalment, una taula moderada per Antoni Milian centrava el seu debat a l'entorn de la idea de revitalització de les llengües indígenes i desenvolupament sostenible. Abordaren aquestes qüestions el catedràtic d'ecologia de la Universitat de Barcelona (UB) Joandomènec Ros; Frédéric Vacheron, en representació de l'Oficina Regional de Cultura per Amèrica Llatina i el Carib, de la UNESCO; Carme Junyent, professora de lingüística de la UB, i Marie-Claude Mattéi Müller, consultora de la UNESCO.

En aquest marc, és molt interessant el punt de vist d'un biòleg com Joandomènec Ros, qui feia una aproximació a l'evolució de les llengües anàloga als processos biològics d'adaptació que fan les diferents espècies vives. Paral·lelament, Ros assenyala que, més enllà dels arguments morals per mantenir la diversitat lingüística, existeixen també raons funcionals: «Cal repensar la manera com explotem el món, i la saviesa gairebé perduda (que se'ns mostra, per exemple, en les jornades que molts pobles i ciutats de casa nostra dediquen a recordar les tasques agrícoles, de transport, etc., de temps passats) ens hauria de servir per replantejar l'explotació sostenible de l'entorn. Aquestes tasques gairebé oblidades porten aparellats

reguitzells de termes que fan una llengua i que, ben segur, encara tenen molt a dir en una explotació sostenible del planeta».

Frédéric Vacheron refermava aquesta idea recordant trobades i declaracions com la Declaració Universal de la UNESCO sobre Diversitat Cultural (2001) o la Cimera Mundial per al Desenvolupament Sostenible (2002), en les quals «es posa de manifest clarament que és obligat intensificar els esforços cap a la formalització del paper que la diversitat cultural i el diàleg intercultural juguen en el desenvolupament».

Per la seva banda, Mattéi aporta una gran i alarmanant quantitat de dades en relació amb el nombre de llengües amenaçades a l'Amèrica Llatina. Per exemple, informa que «Brasil és també el país que té el major nombre de llengües en perill. Només en l'estat d'Amazones, que reuneix 55 llengües de 13 famílies lingüístiques diferents, la meitat (28) tenen menys de 500 parlants». Malgrat tot, aquesta consultora de la UNESCO assenyala una sèrie de petits brins de llum per a aquestes llengües, provinents de la millora dels marcs constitucionals i jurídics d'aquests països en relació amb les seves llengües originàries, també en el cas de l'educació intercultural bilingüe; així mateix, el paper de les pròpies organitzacions indígenes, així com de les estratègies d'abast internacional que van dibuixant per tal d'assolir una major visibilitat, estan ajudant a protegir i difondre el patrimoni lingüístic d'aquest continent.

La IV edició del Fòrum de les Llengües Ameríndies va culminar amb el lliurament del Premi Linguapax 2006, a càrrec d'Agustí Colomines, atorgat a Natividad Mutumbajoy (Colòmbia), membre de la comunitat Ingano. Mutumbajoy rebia aquest reconeixement per la seva activitat de foment de la llengua inga de l'Amazònia, a través de la seva esforçada tasca d'impuls de l'educació multilingüe i de la direcció d'un programa de ràdio en aquesta mateixa llengua, en una emissora gestionada exclusivament per la població indígena.

Any rere any la consciència i la sensibilitat per la protecció i promoció de la diversitat lingüística sembla anar en augment. A través d'iniciatives públiques i privades es treballa en recerca, sensibilització i normalització lingüística. Una de les darreres propostes prometedores es reserva per al 2008: aquesta data ha estat proclamada per Nacions Unides com a Any Internacional de les Llengües, en un gest de voluntat de reconeixement de la diversitat lingüística a escala mundial.